

Makale Bilgisi: Çelik, T. (2021). Sabahattin Ali'nin Romanlarında Devlet Memurluğu ve Memur Odaları. DEÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 8, Sayı: 2, ss. 150-171.	Article Info: Çelik, T. (2021). Civil Service and Civil Servants Chambers in Sabahattin Ali's Novels. DEU Journal of Humanities, Volume: 8, Issue: 2, pp. 150-171.
Kategori: Araştırma Makalesi	Category: Research Article
Gönderildiği Tarih: 15.03.2021	Date Submitted: 15.03.2021
Kabul Edildiği Tarih: 29.05.2021	Date Accepted: 29.05.2021

SABAHATTİN ALİ'NİN ROMANLARINDA DEVLET MEMURLUĞU VE MEMUR ODALARI

Tuğba Çelik*

ÖZ

Cumhuriyet sonrası Türk romanı karakterleri arasında çok sayıda memur vardır. Sabahattin Ali'nin 1940'ların başlarında yayımlanan *İçimizdeki Şeytan* ve *Kürk Mantolu Madonna* romanlarında ana karakter başta olmak üzere çok sayıda yardımcı karakter, devlet memurudur. Devlet memurluğu o dönemde hâlen 1913'te yürürlüğe girmiş olan Memurin Muhakemât Kanunu'na göre yapıldığından, bugüne göre devlet memurluğundaki hiyerarşik yapılanma, mesai ve çalışma ortamı koşulları vb. farklı özellikler taşımaktadır. Durum çalışması olarak tasarlanan bu incelemede, dönemin memurlarının işe alınmasında, terfi edilmesinde, maaş miktarının belirlenmesinde ve ceza vermede idari amirin bugüne göre fazlasıyla yetkilendirildiği görülmektedir. Bu yetkinin, bazen çalışma koşullarında liyakatin göz ardı edilmesine, adaletli davranılmamasına, çalışanların kişilik haklarına saldırıda bulunmaya yol açtığı bulgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Devlet memuru, memur odaları, Sabahattin Ali, *Kürk Mantolu Madonna*, *İçimizdeki Şeytan*

CIVIL SERVICE AND CIVIL SERVANTS CHAMBERS IN SABAHATTIN ALI'S NOVELS

ABSTRACT

There are many civil servant characters in the republican Turkish novel. In Sabahattin Ali's novels, *The Devil Inside Us* and *Madonna With Fur Coat* published in the early 1940s, the main character and many supporting characters are civil servants. Since the civil service was performed according to the Civil Servant's Procedure Law that came into force in 1913, the hierarchical structuring, working hours and working place conditions etc. in the civil service had different characteristics compared to today. It is seen that the administrative supervisor had more authority than today in recruitment,

* Doç. Dr., TED Üniversitesi, tugba.korat@tedu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2211-9243

promotion, determining the amount of salary and inflicting disciplinary punishments to the civil servants of the period. It has been found that such an authority sometimes led to neglect of merit in working conditions, unfair treatment and attacks on the personal rights of employees.

Keywords: sivil servant, sivil servant's rooms, Sabahattin Ali, *Madonna in Fur Coat*, *The Devil Inside Us*

1. GİRİŞ

Antik Yunan'da Platon hakikatten uzaklaştırdığı için sanatı yanılıcı bulmuş; bu yüzden sanatçıların siteden (devlet) çıkarılması gerektiğini söylemiştir. (Yıldız, 2017, s. 199; Saygın, 2017, s. 87). Oysa sanatçılar ve dolayısıyla edebiyatçılar devlet ile eleştirel ya da destekleyici olsun hep yakından ilgili olmuşlardır. En ilkel biçiminden liberal demokrasilere kadar devlet yönetimi, bir nüfusa hükmeder; yurttaşlar her zaman devlet tarafından denetlenirler (Poggi, 2011, ss. 40-41). Bu nedenle edebiyatta devletin fark edilmemesi olanaksızdır. Italo Calvino'nun (2014) *Sandık Gözlemcisinin Uzun Günü* adlı uzun öyküsünde seçim sandıklarının başındaki görevliler, oy verenler ve gün içinde olup bitenler anlatılırken okur hem demokrasi hem devlet üzerine çokça düşünür. Victor Hugo (2019) da *Sefiller* romanında devletin halka uyguladığı adaletsiz hukuk sistemini eleştirir. Daniel Defoe'nun (2019) *Robinson Crusoe*'sunda devletin ve onun yarattığı sınıf ayrımlarının doğru olduğu sezdirilirken Jonathan Swift'in (2019) *Gulliver'in Gezileri*, halkın, devletin baskısını isterse ortadan kaldırdırabileceğini sezdirir.

1920 sonrası Türk roman ve öykülerinde çok sayıda memur karakter vardır. Reşat Nuri Güntekin'in *Çalıkuşu*'ndaki Feride öğretmen, Refik Halit Karay'ın *Şeftali Bahçeleri*'ndeki kaymakam Agâh Bey Türk edebiyatının en bilinen memur karakterlerindendir (Çanaklı, 2007). *Cumhuriyetin* ilk dönemlerindeki roman ve öykülerdeki memur karakterlerin çokluğu, bu dönem Türk edebiyatı yazarlarının çoğunun devlet memurluğunu deneyimlemiş olmasına bağlanabilir. O yıllarda özel sektör henüz büyümediğinden devlet ekonomik açıdan en büyük güçtü; bu durum onu en büyük işveren konumuna getiriyordu. Koğacıoğlu, (2009, s. 364) hâkimden hemşireye, öğretmenden Sümerbank memuruna kadar pek çok mesleğin devlet memurluğu kapsamı altında olduğunu söyler.

Sabahattin Ali, *İçimizdeki Şeytan*'ı 1939'da ve *Kürk Mantolu Madonna*'yı 1943'te yayımlamıştır¹. Araştırmada, 1930 ve 1940'lı yılların Türkiye'deki memurluk görünümünün sözü edilen romanlara yansımaları betimlenmiş ve günümüz memurluk durumlarıyla karşılaştırılmıştır. Durum çalışması, sınırlanan bir ya da birkaç durumun bir veri tabanı ile derinlemesine incelenmesiyle gerçekleştirilen bir nitel araştırma yaklaşımıdır

¹ Osmanlı döneminde geçtiği için Sabahattin Ali'nin Kuyucaklı Yusuf romanı, çalışmanın dışında tutulmuştur.

(Creswell, 2007). Durum çalışması ile yapılandırılan bu çalışmada literatür tarama yöntemiyle elde edilen bilgiler aracılığıyla Sabahattin Ali'nin iki romanı içerik çözümlemesi yöntemi ile incelenmiştir.

Yalnız ana karakterin değil, yan karakter düzeyindeki memurların özelliklerinin de ele alındığı bu araştırmanın amacı iki romandaki devlet memurluğunun uygulanma biçimlerini ve memurların odalarıyla kurdukları ilişkileri incelemektir.

2. Devlet Memurluğu Kavramı-Kürk Mantolu Madonna ve İçimizdeki Şeytan'da Memurlar

Devlet yönetimin en önemli özelliği, hiyerarşik olarak yapılanmasıdır. Devlet yönetimi, işleyişi sağlayabilmek için ast-üst ilişkileriyle birbirine bağladığı çalışanlara gereksinme duyar ve memurlar belirli sınırlar içinde devletin otoritesini temsil ederler. Orta çağda köy komünleri devletle ilişkilerini yürütecek memurlarını kendileri seçerlerdi (Cantzen, 1994, s. 106). Kentlerde ise memurluk, servetini ve kimliğini devlete borçlu olan köle ve serfler tarafından yapılırdı; soylular devlete hizmet ederlerdi ancak bu hizmetler kuşkusuz zorunluktan değil gönüllülükle yapılırdı. Fransız Devrimi'nde devlete çok sayıda memur kazandıran burjuvazi, yönetime ortak olmuştur (Kılıçbay, 2001, ss. 175, 183-184). 20. yüzyılda memurların hakları ve görevleri bazı yasa ve yönetmelikler aracılığıyla tanımlanmaya başlandı. Türkiye'de 14 Temmuz 1965'te yürürlüğe giren 657 sayılı Devlet Memurluğu Kanunu'ndan önce Osmanlı Devleti zamanında 1913'te kabul edilen Memurin Muhakemât Kanunu yürürlükteydi (Eren, 2000, s. 55). 1965'ten önce yazılan Türk edebiyatı yapıtlarında karşılaştığımız memurlar Osmanlı Devleti döneminde kabul edilen yasalara bağlıdır. Bu nedenle davranışları bugün yürürlükte olan 657 sayılı Devlet Memuru Kanunu'nun gereklerine bütünüyle uymaz.

Devlet memurluğundaki hiyerarşinin sorunsuz uygulanabilmesi için memurların "emre itaat"e dayalı kuralcı davranışlarla çevrili olması gerekir (Hardt ve Negri, 1994, s. 281; Moore, 1989). Amir, işlerin daha iyi yürütmesi için yeni bir karar alabilir ve astlarını bu karara uymaya zorlayabilir. Devlet görevlilerinin arasındaki hiyerarşi bir tür iş bölümünün belirtisidir; ancak bu iş bölümünde kimlerin hangi görevi alacağı ya da güç dağılımındaki eşitsizlikler hep tartışma konusudur (Jessop, 2008, s. 461).

Devlet görevlilerinin arasındaki hiyerarşi üç temel gruba ayrılabilir: doruktakiler, ortadakiler ve sıradan görevliler. Doruktakiler sayıları çok az olmasına karşın en önemli kararları alanlardır; bunlar devletin en yetkili yöneticileridir. Ortadakiler, doruktakilerin yardımcılardır ama yine devlet yönetiminde etkilidirler. Sıradan görevlilerin sayısı ise çoktur (Müdür, danışman, sıradan memur, yüksek mahkeme üyesi, emniyet amiri, rütbesiz asker vs.). Sıradan görevliler, sivil toplumun en sık karşılaştığı; devlet egemenliğini somut olarak duyumsadığı gruptur (Eroğul, 2014, ss. 148-151). *Kürk Mantolu Madonna* ve *İçimizdeki Şeytan*'da anlatılan tüm memurlar

sıradan görevlilerdir. Onlar yalnızca kendilerine verilen görevi yerine getirmekle sorumludur. Raif Efendi'nin müdürü Hamdi Bey, yönetsel açıdan bir otoriteye sahip olsa da sıradan bir görevli konumdadır. Hamdi Bey kendisinin astı durumdaki memurlara karşı adil davranmaz. Dilediğini işe alır, uygun görürse terfi ettirir; dilerse de işten çıkarır. Hamdi Bey'in bu davranışları, kurumdaki diğer memurlardan karar alma ve uygulama konusunda hiyerarşik açıdan bir adım yukarıda olmasından ileri gelir. Hamdi Bey'in dışındaki her memur birbiriyle denktir fakat görev tanımları farklıdır. Romandaki memurların arkadaşlıkları yatay ilişkilerde ortaya çıkar. Raif Efendi ile Rasim özel hayatlarında da görüşmeye başlayınca dostluklarını ilerletirler. Öte yandan Rasim Hamdi Bey'in okul arkadaşıdır ve kurumda aralarında hiyerarşik bir ilişki doğmuştur. İş yerinde Hamdi Bey, Rasim'e karşı mesafelidir ve ona çoğu kez tepeden bakar. Rasim'i o, işe almıştır ve bu nedenle ayrı bir değer görmek ister. Rasim geçmişte başarısız ve yeteneksiz bulunduğu okul arkadaşının iş yerinde kendisine uzak ve buyurgan davranmasını önce kabullenemez fakat bir süre sonra hiyerarşinin bunu yarattığını da sezer. İçimizdeki Şeytan'daki postanenin yöneticisi ise Hamdi Bey gibi açıkça tanıtılmamıştır; bu romandaki memur ilişkileri dikeyden çok yatay olarak betimlenmiştir.

Otoriteye bağlanan kişinin bir tür kurban olduğunu söyleyen Sennett (2017, ss. 28-55) otoritelerle kurulan ilişkinin zalim-kurban ilişkisine dönmemesi için "ret bağı" kavramından söz eder: Ret bağı, otoritenin kişiyi yönetmesi ve korumasının getirdiği kolaylığa karşın, kişiyi sınırlaması ve onun üzerinde baskı kurmasını eleştirmektir. Modern toplumda otoritelerle kurulan bu ret bağı, aslında otoritelerin insanları kullanmasına yarar; ayaklanmayan fakat eleştiren bir toplum yaratılmış olur. Dünya ölçeğinde giderek güçlenen devlet, toplumu planlamaya ve örgütlemeye devam eder. (Lefebvre, 2014, s. 53). Otorite kullanılmadığında karmaşa çıkabildiğinden devlet örgütlenmesinin otoriteyi zorunlu kılması kaçınılmaz görünmektedir. Raif Efendi'nin otoriteyle yani Hamdi Bey'le bir ret bağı söz konusudur. Hamdi Bey'in kendisine karşı davranışlardan da tutumlarından hoşnut değildir; onun sevimsiz bir karakalem resmini bir kâğıda çizer. İçinden onu eleştirmesine rağmen Hamdi Bey'e tek bir itiraz bile etmez.

Devlet memurluğunun ahlaki icrası konusunda iki görüş vardır. Richet, devlet görevlisinin göreviyle özdeşleşmesi, bütünleşmesi gerektiğini söylerken Weber, ideal memur tipinin, görevine hiçbir şey katmayan ve ondan hiçbir şey almayan (karizma, prestij, ayrıcalık vs.) bir tip olduğunu söyler (Bourdieu, 2015, ss. 390- 391). Ponty (2015, s. 204) öznenin izlenimlerle dolu olduğunu söyleyerek onun gerçeği kurmayıp yalnız betimlediğini ileri sürer. Dolayısıyla devlet memurluğunun tıpkı diğer mesleklerde olduğu gibi öznesine göre değişen bir algılamayla deneyimleneceği düşünülmelidir. Devlet memurları sivil yaşamlarından getirdikleri değerlerle, gelenekselleşmiş devlet kurumu eğilimleri arasında sürekli denge kurmaya çalışırlar. (Eroğul, 2014, ss. 91-92). *İçimizdeki Şeytan* ile *Kürk Mantolu*

Madonna romanlarındaki devlet memurlarının kişisel yaşamda edindikleri ahlaki değerler onların memurluğu yapmalarını olumlu ve olumsuz biçimde etkilemiştir: Hesabına para aktaranlar, liyakatsiz işe alım yapanlar, zayıf kişiliktekilere baskı uygulayanlar, görevini aksatanlar, görevine sadık olanlar vb. Örneğin *Kürk Mantolu Madonna*'daki Raif Efendi çekingen ve titizken *İçimizdeki Şeytan*'daki Ömer özgüvenli ve görevini kötüye kullanan bir memurdur.

Emre itaat, Sabahattin Ali'nin *Kürk Mantolu Madonna*² romanının ana karakteri Raif Efendi'nin amirleri ve kendisinden daha alt düzeydeki memurlarla ilişkilerinde gerilim yaşamasına neden olur. Raif Efendi yetenekli ve yetkin bir çevirmen olmasına karşın içe dönük tavırları yüzünden hak ettiği değeri görmemektedir (Güneş, 2001). Yazılanları daktiloya aktarmakla sorumlu kişiler Raif Efendi dâhil olmak üzere pek çok kişiden “temize çekme görevi” alırlar. Raif Efendi, amirinden emir alır ancak bu emri yerine getirmenin bir parçası olan “başkasına emir verme” otoritesini kullanmadığı için süreğen olarak üstünün olumsuz sözlü tepkisiyle karşılaşır:

Bir gün gene sırf daktiloların Raif Efendiye ehemmiyet vermemeleri yüzünden geç kalmış olan bir tercüme için Hamdi, bizim odaya kadar gelmiş oldukça sert bir sesle:
 “Daha ne kadar bekleyeceğiz? Size acele işim var gideceğim dedim. Hala Macar şirketinden gelen mektubun tercümesini getirmediniz” diye bağırmişti.
 Öteki iskemlesinden süratle doğrularak:
 “Ben bitirdim efendim! Hanımlar bir türlü yazamadılar. Kendilerine başka işler verilmiş” dedi. (K.M., s. 726)

Raif Efendi, otoritesini kullanmadığından amiri tarafından küçümsenmekte ve azarlanmaktadır. Hamdi Bey, çevirilerin daktiloya çekilmesindeki yazım hatalarında daktilocuları değil Raif Efendi'yi sorumlu tutmakta ve ona çıkışmakta, bağırıp çağırılmaktadır:

Bizim Hamdi, Raif efendinin tercümelerinde küçük bir daktilo hatası bulsa hemen zavallı adamı çağırıyor bazen de bizim odaya kadar gelerek haşlıyordu. Diğer memurlara karşı daima daha ihtiyatlı olan ve her biri bir türlü iltimasa dayanan bu gençlerden fena bir mukabele görmekten çekinen arkadaşımın kendisine mukabeleye cesaret edemeyeceğini bildiği Raif Efendi'yi bu kadar hırpalaması birkaç saat geciken bir tercüme için kıpkırmızı kesilerek bütün binaya duyuracak şekilde bağırması gayet kolay anlaşılabilirdi. (K.M., s. 724)

² 2004 yılında Sevengül Sönmez tarafından yayına hazırlanan Sabahattin Ali'nin eserlerinden oluşan *Bütün Eserleri Eleştirel Basım* başlıklı derlemede yer alan *Kürk Mantolu Madonna* romanından yapılan alıntılarda K.M. kısaltması kullanılmaktadır.

Anlaşılaçağa üzere aslında Hamdi Bey, her memura karşı böyle sert değildir. Raif Efendi, otoriteye karşı boyun eğen tavrı nedeniyle, suistimal edilmektedir. Sabahattin Ali, hiyerarşik ilişkilerde yöneticilerin çekingen ve saygılı insanlara karşı orantısız bir üstünlük kurma zaaflarının olabildiğini ortaya koymaktadır.

Kürk Mantolu Madonna romanında, memurların görevde yükselebilmeleri için liyakate uygun bir elemenden geçmedikleri Raif Efendi'nin durumundan anlaşılmaktadır. Kendinden söz etmeyi sevmeyen Raif Efendi'nin yeterlikleri gerek diğer memurlar gerekse Hamdi Bey tarafından anlaşılamamaktadır. Romanda '*hımbılın biri*' olarak anılan Raif Efendi, kişisel yaşamında seçtiği edilginliği işine de yansıtmakta, bu nedenle hak ettiği maaşı ya da terfiyi alamamaktadır.

Raif Efendi'nin maaşına ilişkin romandaki ifadeler, maaş miktarının çalışılan devlet dairesinin genel amiri tarafından belirlendiğini düşündürmektedir. Bu yetki, amirin öznel davranması durumuna da işaret eder. Amir, istediği kişiyi terfi ettirmekte, atamakta ve ona bir maaş belirlemek yetkisindedir.³

Bunlardan öğrendiğime göre Raif Efendi müessesenin en eski memurlarındandı. Daha bu şirket kurulmadan evvel şimdi bizim bağlı olduğumuz bankanın mütercimiymiş, oraya ne zaman geldiğini kimse hatırlamıyordu. Başında oldukça kalabalık bir aile bulunduğu, aldığı ücretle ancak geçinebildiği söyleniyordu. Bu arada kıdemli olduğu halde şuna buna bol bol para savuran şirketin onun ücretini neden artırmadığını sorunca genç memurlar gülerek "Hımbılın biridir de ondan. Doğru dürüst bir lisan bildiği bile şüpheli!" diyorlardı. Hâlbuki Almancayı gayet iyi bildiğini ve yaptığını tercümelerin peki doğru ve güzel olduğunu sonradan öğrendim. Yugoslavya'nın Şuşak Limanı üzerinden gelecek dişbudak ve köknar kerestelerinin evsafına ve travers delme makinelerinin işleme tarzına ve yedek parçalarına dair bir mektubu kolayca tercüme ediyor, Türkçeden Almancaya çevirdiği şartname mukavelenameleri şirket müdürü hiç tereddüt etmeden yerlerine yolluyordu. (K.M., ss. 723-724)

Birlikte çalıştığı mesai arkadaşlarından daha fazla yeterlikte olan Raif Efendi'nin maaşının diğer memurlara göre düşük olduğu bu ifadelerden anlaşılmaktadır. Bu durum, karakter özelliklerinin meslek yeterliklerinin önüne geçtiğini, liyakate uygun maaş belirleme ve terfi uygulamalarının yapılmadığını göstermektedir.

³ Bugün memur maaş artışları, memur sendikaları ve Maliye Bakanlığı'nın anlaşmasıyla belirlenmektedir.

İş disiplini bakımından Raif Efendi'nin tam tersi sayılabilecek olan *İçimizdeki Şeytan*'in ana karakteri "aydan aya kırk iki lira yetmiş beş kuruş ücret" alan Ömer'in maaşı da azdır. Ömer'in özel bir yeteneği, belirgin bir çalışkanlığı ve Raif Efendi kadar bir eğitimi de olmadığı halde benzer düzeyde bir gelirleri vardır. Bir arkadaşı Ömer'e şunları söyler:

Seni yakında sepetlerler. Bu kadar asmak olur mu? Zaten bütün daireler darülfünuna devam eden memurları yakalarından atmak için bahane arıyorlar (...).

Sonra gülerken ilave etti:

Tevekkeli değil, Beyazıt'tan gönderdiğim mektuplar Eminönü'ne kırk sekiz saate varıyor. Senin gibi gayretli memurlar sağ olsun. (İ.Ş., s. 347)⁴

Ömer, postanedeki işine düzenli gitmez. Birkaç gün işe uğramadığında bile işten atılma endişesi taşımaz. Bu düzensizliği yüzünden arkadaşlarına göre o, posta hizmetlerinin ağır işlemeden sorumlu devlet memurlarındandır. Ömer aynı görüşte değildir: "Benim mektuplarla alakam yok. Ben muhasebedeyim. Akşama kadar defter dolduruyorum. Akşamları da ara sıra veznedara yardım ediyorum. Para saymak nasıl tatlı bir şey Nihatçıgım" (İ.Ş., s. 347).

Muhasebede her gün para ile iç içe olmasına karşın parasızlık çekmesi Ömer'in sürekli çelişki içinde kalmasına yol açar. Sağdan soldan bulunduğu borç paralarla geçinmeye çalışan Ömer parayı çarçur etme eğilimindedir.

Ömer'den farklı olarak Raif Efendi işini özenle yapar: "Raif Efendi ara sıra hastalanır ve daireye gelemezdi. Bunlar çok kere ehemmiyetsiz soğuk algınlıklarıydı. (...) Hasta zamanlarında da işini ihmal etmezdi. Tercüme edilecek yazılar bir odacı ile evine gönderilir ve birkaç saat sonra aldırılırdı" (K.M., s. 725).

Ahlaki açıdan farklı özellikleri olan Ömer ile Raif Efendi'nin durumu memurluğun yapılma biçiminde ahlaki niteliklerin epey etkili olduğunu ortaya koyar.

Kürk Mantolu Madonna'nın anlatıcısı Rasim, memurluğu beğenmez; ama başka çaresi kalmadığından bu işi yapmaya mecbur kalmıştır:

Niçin bırakıp gidemiyordum? Kırk lira aylığı mı feda edemiyordum? Yoksa Hamdi'ye karşı ayıp bir harekette bulunmuş olmaktan mı çekiniyordum? Hayır! Aylardan beri süren işsizlik, buradan çıkınca nereye gideceğimi, nerede iş arayacağımı bilememek... Ve artık tamamıyla pençesine düşmüş olduğum cesaretsizlik... İşte beni o loş koridorda

⁴ 2004 yılında Sevengül Sönmez tarafından yayına hazırlanan Sabahattin Ali'nin eserlerinden oluşan *Bütün Eserleri Eleştirel Basım* başlıklı derlemede yer alan *İçimizdeki Şeytan* romanından yapılan alıntıların İ.Ş. kısaltması kullanılmaktadır.

tutan ve oradan geçecek olan diğer hademeyi beklemeye sevk eden bunlardı. (K.M., s. 722)

Bu ifadelerden dönemin Türkiye’inde eş dost yardımıyla bulunan bir memurluğun, geçinmek için son çare olduğu anlaşılmaktadır.

İçimizdeki Şeytan’ın önemli karakterlerinden öğretmen Bedri, İstanbul’daki hasta ablasına bakmak zorunda olduğu için Balıkesir’deki işini bırakmak zorunda kalır. Bu durum o yıllarda öğretmenlerin bakmakla yükümlü oldukları yakınları olmasının tayin ya da başka yere görevlendirme nedeni olarak görülmediğini gösterir.⁵

Siyasal işlevleri olan yöneticiler, egemen sınıfın ideolojileri, sivil toplumdan gelen olumlu/olumsuz baskılar yöneticilerin eylemlerini etkilememelidir. Öte yandan devletin hiyerarşik yapılanmasının olumsuz sonuçlarından biri, daha üst düzeydeki bir yöneticinin alt düzeydeki yöneticinin eylemini belirleyebilmesidir (Eroğul, 2014, ss. 92-94). *İçimizdeki Şeytan*’da anlatılan yolsuzluk suçu nedeniyle Ömer başta olmak üzere bazı memurlar tutuklanır fakat Profesör Hikmet Bey çabuk kurtulur. “Dairesinden çıkacağı sırada tevkif ettiler. Nihat’la yanındaki çocuklardan birçoğu da yakalanmış... Profesör Hikmet’i de çağırmışlar, fakat herif bir kolayını bulup yakasını sıyrılmış... Hiç değilse tevkif edilmedi. Nüfuzlu ahabapları var; herhalde onlar müdahale ettiler!” (İ.Ş., s. 580).

Bedri’nin Macide’ye Ömer’in tutuklandığını haber verirken kullandığı “nüfuzlu ahabap” ifadesi dikkat çekicidir. Devletin yüksek makamlarında görev yapan devlet memurlarının, yakınlarını kollayabildiğine işaret eden bu ifade, devletin kamu yararına olanı belirleme ve kamu kaynaklarına erişim tekeline elinde bulundurma çelişkisine bir örnektir.

İçimizdeki Şeytan romanındaki kimi ifadeler, 1930’lu ve 40’lı yıllarda devlet memurluğunun varlıklı aileler tarafından kabul görmediğini anlatır.

Emine Hanım, Balıkesir’e gittiğinde Macide için anne babasına şöyle der: “Kızınıza burada memurdan başka koca bulamazsınız ki... Hâlbuki o doktorlara mühendislere layık, birkaç sene bizde kalsın görürsünüz” (İ.Ş., s. 376).

Emine Hanım’a göre Macide İstanbul’a gelirse kendine yüksek maaşlı bir eş bulabilecektir. Düşündüğü gibi olmaz; Macide İstanbul’a gelse de bir devlet memuruna gönlünü kaptırır.

Hafız Hüsamet’in yolsuzluğa bulaşmadan önce Ömer’e sürekli başka bir iş bulması yönünde önerilerde bulunur: “Hayatına başka bir yol seç, bir bankaya filan girmeye bak, gençsin, muvaffak olursun (...)” “Ben de senin gibi tahsilimi yarım bıraktım, öyle darülfünundan falan değil, mektebi idadinin son

⁵ Bugün sağlık, eş, eğitim gibi nedenlerle memurların tayin isteme ya da başka bir yere geçici görevlendirme, ücretsiz izne ayrılma gibi hakları bulunmaktadır.

sınıflarından ayrıldım ve defterdar olan babamın yanında bir memuriyet aldım” (İ.Ş., s. 408).

Ona göre memurluk, yüksek eğitim gerektirmeyen, insanı geliştirmeyen, mutlu etmeyen bir iştir. Ömer’in yakın arkadaşı Nihat da Ömer’i memurluktan vazgeçirmeye çalışır: “Sen böyle postane köşelerinde üç buçuk kuruşa memurluk yaparak ev beslemeye uğraşacak adam mısınız?” (İ.Ş., s. 486).

Nihat’a göre Ömer’in daha başka işler yapması gerekmektedir; çünkü onda bunu yapabilecek yetenekler bulunmaktadır.

Birlikte yaşayan Ömer ile Macide bir devlet memuru maaşıyla geçinememektedir: “Aybaşına on gün kadar olduğu halde ellerinde ancak altı liralari vardı (...) daha iyi bir işe geçmek yahut maaşına artırmak için Ömer postanedeki akrabasını gördü, ‘Münasip bir şekil olursa seni düşünürüm!’ yolunda bir vaat aldı” (İ.Ş., s. 470).

Roman boyunca Ömer para bulmaya çalışan ama tutarsız hareketleri nedeniyle güven vermeyen bir genç adam olarak betimlenir. Ömer ve veznedar Hafız Hüsamet’in Efendi birbirlerinden borç alırlar. İkisinin de hem kişisel hem ailevi nedenlerle para sorunları bitmek bilmez. “Ara sıra Ömer’i hayrete düşüren bir tabiiyle ve hiç küçülmeden, hiç ezilmeden, genç adamdan bir lira borç ister ve Ömer ondan borç isteyince de, tereddüt bile etmeden cebinde ne varsa çıkarır verirdi” (İ.Ş., s. 409).

Ömer aslında borç aldığı Hafız Hüsamet’in de yeterli parası olmadığını bilir. Ahlaki bakımdan zaafı olan Ömer, davranışlarında sağduyulu olamaz ve sürekli bir yanlıştan başka bir yanlışa sürüklenir.

Profesörler; öğretmen, muhasebeci, veznedarlara vs. göre daha çok maaş almaktadır. *İçimizdeki Şeytan* romanının bir diğer karakteri İsmet Şerif, Profesör Hikmet Bey için şöyle söyler: “Aldığı yüzlerce lirayı adam gibi yemez de edebi şöhreti uğruna harcar...” (İ.Ş. : s. 495).

Romanda ahlaki bakımdan olumsuz bazı özelliklerle sunulan Profesör Hikmet Bey, yüksek maaşını edebiyat şöhreti edinmek için yemeklere, eğlenceye vs. harcamaktadır. Onda bilim insanında olması beklenen alçakgönüllülük, bilgelik gibi olumlu nitelikler yerine bencillik, kendini beğenmişlik ve genç kadınlara sarkıntılık etme gibi olumsuz özellikler vardır. Onun genç kadınlara düşkünlüğü bir vehim değildir; Macide Ömer’in çevresindeki bu adamın bakışlarından genelde rahatsız olur. Bir öğretim üyesine bu tür zaafı yakıştıramayan Sabahattin Ali, Hikmet Bey’in bu davranışlarını eleştirel biçimde dile getirir.

Sabahattin Ali’nin *İçimizdeki Şeytan* romanında öğretmenler ve okul müdürleri de olumlu özelliklerle betimlenmezler. Romanın önemli karakterlerinden müzik öğretmeni Bedri dışındaki öğretmenler ve okul müdürü; derinliksiz ve entelektüel çabalardan uzak insanlar olarak sunulurlar:

Ekseriya muallimlerin doldurdıkları bir kahveye girdi. Başka mekteplerin hocaları da dahil olmak üzere bütün meslektaşlarım burada gibiydi. Kimisi pastra, kimisi tavla oynuyor, birkaç tanesi de oynayanları seyredip iki tarafa yardım ediyordu.

Uzaktaki bir köşede müdürün iskambil kâğıdı karıştırmakta olduğunu gördü. Sağ ayağını altına alınmış ve şapkasını yanına koymuştu. Ara sıra sol eliyle saçsız başını kaşıyor sonra tekrar kağıtlarla meşgul oluyordu. Bedri'yi uzaktan görünce evvela görmemezliğe geldi, fakat onun kendisine doğru ilerlediğini fark eder etmez o tarafa başını çevirerek: 'Buyursanıza kardeşim! Şöyle gelin! Ne içersiniz?' diye ikramda bulundu (...) 'Diğer muallimler kahveye pek uğramayan bu oyunbozana iç sıkıntısı ile baktılar. (İ.Ş., s. 368)

Bu ifadelerden anlaşılacağı gibi, öğretmenler kahvehanede toplanıp kâğıt, tavla gibi oyunlar oynayarak zamanlarını geçirmektedir.

Okul müdürü, kız öğrencilerden Macide ile yakından ilgilenmesi üzerine öğretmen Bedri'nin arkasından şunları söyler: "Bu kadar senedir müdürlük ediyorum, bulunduğum mektepte hiç vukuat vermedim. Bu yaştan sonra şu züppe için başımı derde mi sokacağım? (İ.Ş., s. 369)".

Okul müdürü aslında haksız sayılmaz çünkü Bedri ile öğrencisi Macide arasında dedikodulara izin verecek bir durum oluşmuştur. Romanda bu detaylı olarak anlatılmaz ama okuyucu Bedri'nin Macide'den etkilendiğini sezer. Okul müdürü öğretmene bu dedikodular nedeniyle soruşturma açmak yerine Bedri'nin kız öğrencilere ders vermesini yasaklamıştır. Bu tavırdan anlaşılın okul müdürünün bir sorunu üst makamlarla ya da yönetmelikler, kanunlar vb. aracılığıyla değil inisiyatif kullanarak çözdüğüdür.

İçimizdeki Şeytan romanının polisiye tarafı muhasebeci Ömer ve Hafız Hüsamettin Efendi'nin karıştığı para sızdırma suçudur. Hafız Hüsamettin, aile borçlarını kapatmak amacıyla para sızdırdığını bir gün Ömer'e itiraf eder. Ömer de bu bilgiyi Profesör Hikmet Bey'le ve Nihat'la paylaşır. Hafız Hüsamettin'in yaptığı yasa dışı işe Profesör Hikmet Bey kesinlikle karşıdır ve bu sorun için şöyle söyler: "Yazık olur mu? Devlet parasına ne bahanesiyle olursa olsun el uzatanlara insaf etmemeli..." (İ.Ş., s. 466).

Nihat, Ömer'in Hafız Hüsamettin'i tehdit edip ondan bir kez daha para sızdırmasına ön ayak olur. Veznedar tehdide boyun eğmek zorunda kalır ve Ömer için veznedar para kaçıtır. Yolsuzluk ortaya çıkınca veznedar Hafız Hüsamettin de muhasebeci Ömer de tutuklanır. Bu suç, aslında devlet memurluğu ile devletin çelişkili ilişkisini de ortaya koyar. Devlet memuru devlet için çalışır ancak kendisini onun bir parçası olarak görmeyip ondan

kişisel çıkarları uğruna yararlanmak isteyebilir. Bu durumda bu iki karakterin Weber'in işaret ettiği ideal memur özelliklerini sağlayamadıkları ortadadır.

Devlet, kamu yararına çalışma amacında olan ve kamu yararına olan şeyleri belirleyendir. Bourdieu (2015, ss. 11-112) “Kamu yararının tekeli elinde bulunduranların aynı zamanda kamu kaynaklarına erişim tekeli elinde bulunduranları gerçeğinin, devletin çelişkilerinden biri olduğu söylenebilir” der. Devletin kaynaklarını kullanmak açısından yöneticinin ‘tanıdığını işe alma’ örneği *Kürk Mantolu Madonna* romanında vardır. Rasim, şirketin yöneticisi Hamdi Bey tarafından işe alınmıştır:

Odanın tenhalaştığı bir anda arkadaşım başını kaldırarak: Sana bir iş buldum!” dedi. Sonra, yüzüme o cesur ve manalı gözlerini dikerek ilave etti: ‘Yani bir iş icat ettim. Yorucu bir şey değil. ‘Bazı bankalarda ve bilhassa kendi bankamızda işlerimizi takip edeceksin... Adeta şirketle bankalar arasında irtibat memuru gibi bir şey... Boş zamanlarında içeride oturur, kendi işlerine bakarsın... İstedğin kadar şiir yaz... Ben müdürle konuştum, tayinini yapacağız... Fakat sana şimdilik pek fazla vermeyeceğiz. Kırk elli lira. İleride tabii artar. Hadi bakalım!.. Muvaffakiyetler! (K.M., s. 721)

Sabahattin Ali, tanıdık aracılığıyla memurların işe alınmaları sorununa işaret eder. Rasim devlet şirketinin iş yaptığı kurumları ara sıra ziyaret ederek bir tür denetmenlik işi yapmaktadır. Bu iş, daha önceden biri tarafından yapılmadığından müdür Hamdi Bey bu işi onun için “icat et”miştir. Benzer biçimde *İçimizdeki Şeytan*'in Ömer'i de yine bir tanıdık aracılığıyla işe girmiştir.

Devlet görevlilerinin toplumun geri kalan kesimi karşısında bazı ayrıcalıkları bulunur. Devlet yönetimi, en alt düzeydeki devlet memuruna bile toplum karşısında ayrıcalıklı bir statü verir. Lojman sağlamak, sağlık harcamalarını karşılamak bu ayrıcalıklardan bazılarıdır. (Eroğul, 2014, ss. 147-148). Öte yandan Sabahattin Ali'nin iki romanındaki karakter lojmanda yaşamaz; anlaşılan 1940'larda devlet memurlarının böyle olanakları pek yoktur. Üstelik *Kürk Mantolu Madonna*'da o yıllarda Ankara'da ev bulmanın ne kadar zor olduğu dile getirilmiştir.

Kürk Mantolu Madonna'da birkaç kez anılan ‘daktilo’ görevindeki kadın memurlar hakkında ise herhangi bir bilgi verilmemektedir. Raif Efendi'nin evinde yaşayan on altı on yedi yaşlarındaki iki kayınbiraderi Vedat ile Cihat romanda “İktisat Vekaleti'nin en küçük iki memuru” ve “ellerinde bir orta mektep şahadetnâmesi (diploma) bile yok” diye geçer. Raif Efendi'nin baldızının kocası Nurettin Bey, İtalya'da dericilik eğitimi aldıktan sonra İktisat Vekâleti'nde çalışmaya başlamıştır; giyime kuşama pek düşkün olan bu adamın maaşından da hep yetersiz olarak söz edilir. Kısacası iyi bir eğitim almış olsa da olmasa da memurlar o dönemde dar gelirli insanlar olarak gözlenmektedir.

3. İçimizdeki Şeytan ve Kürk Mantolu Madonna Romanlarında Memur Odaları

Arapçadan dilimize giren mekân sözcüğü, ‘herhangi bir varlığın şu veya bu şekilde bir yerde varolması’ anlamına gelen kevn kökünden türetilmiştir. Mekân, ‘varlığın herhangi bir formda var olduğu yer’ olarak tanımlanabilir (Özpinar, 2014, s. 7). Nietzsche “Nerede mekân varsa, orada varlık vardır” der (aktaran Lefebvre, 2014, s. 53). Mekân, varlığı gerektirir; uzam ise ondan daha geniş bir kavramdır. Geniş ve sınırsız olan uzam hakkında değil somut biçimde görülebilen mekân hakkında konuşuruz (Geoffrey Scott, 1924’den akt. Kern, 2013, s. 240)”. Çevremizi saran mekânlar tüm yaşamımızı etkiler, bizi yansıtır.

Mekân, insanı ve toplumu her bakımdan tamamlar, hatta onların eylem ve düşüncelerini biçimlendirmede rol üstlenir. Bu duruma Anadolu’daki bazı ibadethaneler (kilise, tekke vs.) örnek verilebilir. Bu ibadethanelerin kapılarının kirislerinin alçak olması, içeri giren kişinin eğilmesine dolayısıyla bedensel olarak mimarının yücelttiği kişiyi ya da kavram karşısında saygılı olması durumunu yaratmak ister. Geniş bahçeler özgürlüğü duyumsatırken koridorlar geçiş duygusunu ya da sınırlığı çağırıştırırlar (Kern, 2013, s. 240). Herhangi bir toplumun üyesi olan özneler, kendi mekânlarında kendi davranışlarını belirlemektedirler (Lefebvre, 2014, s. 48). Mekânlar onu kullanan tarafından bir işleve ve estetik beğeniye göre düzenlenir. Hiyerarşik ilişkiler de mekânın düzenlenmesinde önem kazanır; toplumun göstergeleri bu mekânlarda gözlenebilir. Sennett (2014, ss. 305-306) geçmişten bugüne resmî kurum mekânlarının bir kurallar dizisini ve bu kurallara uyacak insanları içerdiğini belirtir. Buna göre bir okul müdürünün, sekreterin ya da bir bakan odasının biçimi birbirinden farklıdır ve bu odalara giren insanların davranışları hiyerarşiye bağlı olarak değişir. Devlet binalarında yer alan memur odaları, devletin bürokratik işlerinin nasıl yürüdüğünü gösteren nesnelere (kalem, kâğıt vs.) doludur. Bu odalar, binada çalışan memurların yaptıkları işe göre birer masa odağında biçimlenir. Benzer işler yapanlar aynı odada çalışır; öte taraftan yöneticilerin ayrı odaları vardır. Halk da memurlar da hangi odada hangi memuru bulacaklarını; odaya girdiklerinde odadaki memura ast-üst ilişkisi açıdan nasıl davranacaklarını bilirler.

İçimizdeki Şeytan’da ve *Kürk Mantolu Madonna* romanında memurlar zamanlarının büyük bir çoğunluğunu odalarında geçirirler. İşe düzenli gelmeyen Ömer’in yokluğu çabucak fark edilir; Raif Efendi hastalandığında odasında olmadığına diğer memurların haberi olur. Yani memurlar odalarıyla bütünleşmişlerdir. İş yaşantıları, görev bilinçleri, gelir düzeyleri vb. bakımından birbirinden farklı olan bu insanlara, memuriyete başladıkları anda bir oda ve bir masa gösterilir. *Kürk Mantolu Madonna* romanının anlatıcısı, işe alındıktan sonra kendisine ayrılan odayı bulmaya çalışır:

Fakat dışarı çıkınca koridorda bir müddet durakladım ve bana tarif ettiği odaya gitmekle burayı bırakıp çıkmak arasında bir hayli tereddüt ettim. Sonra ağır ağır, başım önümde, birkaç adım yürüyerek ilk rast geldiğim hademeye mütercim Raif Efendi'nin odasını sordum. (...) Adam eliyle gayri muayyen bir kapıyı gösterdi ve geçti (K.M., ss. 721-722).

Anlatıcıya, Raif Efendi'nin odasında bir masa ayrılmıştır. İki bir odayı paylaşımli olarak kullanacaklardır:

Nihayet rastgele bir kapıyı araladım ve içeride Raif Efendi'yi gördüm. Onu evvelden tanıımıyordum. Buna rağmen, masasının başına eğilmiş gördüğüm bu adamın başkası olamayacağını derhal hissettim. Sonradan bu kanaatin nereden geldiğini düşündüm. Hamdi bana: 'Bizim Almanca mütercimi Raif Efendi'nin odasına senin için bir masa koydurdum, kendisi sessiz sedasız, allahlık bir adamdır, kimseye dokunmaz' demişti (K.M., s. 722).

Paylaşımli memur odalarında her memura ait bir masa vardır. Rasim, aradığı odayı bulunca rahatlar. Raif Efendi, kendisini arayan yeni memura masasını gösterir: "Biraz evvel masanızı hazırladılar. Buyurunuz, hoş geldiniz! 'dedi (K.M., s. 722)".

Anlatıcı sandalyesine ve masasına yerleşir. Masanın üzerinde, daha önce bu masada çalışan memurun mürekkep ve kalem izlerini görür. "İskemleye geçip oturdum. Masanın üzerinde soluk mürekkep lekelerini, çizgileri seyretmeye başladım. (K.M., s. 722)".

Bu izlenimlerden devlet dairelerindeki eşyaların kişiye ait olmadığı; geçici olarak memura zimmetlendiği anlaşılır. Ondaki önceki memurun masa üzerinde bıraktığı izler ve lekeler bu durumu açıklamaktadır.

Raif Efendi odasını bir başkasıyla paylaşacak olmaktan rahatsız değildir. O, kendi çemberini belirlemiş ve sınırın dışındaki kimselerle yakınlık kurmamayı ve zorunlu kalmadıkça konuşmamayı seçmiştir.

Şekil 1. Handelsman, J. B.

İçimizdeki Şeytan'da Ömer ve Hafız Hüsamettin Efendi'nin odaları ayrıdır; çünkü Ömer muhasebeci, diğeri veznedardır. Yazar, her iki karakterin masasının üstünü betimlerken kâğıt, defter, kalem gibi evrak hazırlama gereçleri sıkça kullanır:

Ömer bugün de masasında beş on dakika oturduktan sonra kalktı. Hafız'ın odasına gitti. İçinde büyük bir sabırsızlık vardı. Havadan sudan konuşacak birini arıyordu. Fakat veznedarın fevkalade meşgul olduğunu gördü. Önüne kocaman bir defter açmış, gözlüğünü indirmiş, içinden çıkamadığı hesaplarla uğraşır gibi alnını buruşturmuştu. Ömer çıkmak için arkasını dönünce başını kaldırarak seslendi: (...) Tekrar masasına döndü. Yanımda okuyacak kitap ve gazete olmadığı için önüne bir defter açtı, çekmecelerden birinden aldığı arkası matbu bir müsvedde kâğıdına yazılar yazmaya, şekiller çizmeye, resimler yapmaya başladı. Sonra başka bir kâğıdı çeşit çeşit imzalar ve alt alta sıraladığı kendi ismiyle doldurdu. (İ.Ş., s. 410).

Yazarın memur odasındaki masaların çekmecelerini betimlerken bile yine kâğıt, defter, kalem benzeri eşyalar sıraladığı gözlemlenir. Şu durumda memurların kişisel eşyalarını (fotoğraf, kitap, süs eşyası vb.) odalarına getirmedikleri anlaşılmaktadır. Ömer, romanda “daire” olarak anılan iş yerine düzenli olarak gelip gitmediğinden odasını ve masasını pek benimsememiştir. Bu yüzden ne masasında ne de odasında çok uzun süre kalmaz. Yapacak bir iş bulamadığında kendini oyalayacak başka şeyler yapar. Raif Efendi gibi Almanca romanlar okumak ya da resim yapmak gibi entelektüel işler yerine kâğıtlara anlamsız karalamalar, çizgiler çizer:

Masasına geçip oturdu, önünde duran beş on kâğıdı defterlere kaydetti, birçoğunun neye ait olduğunu unuttuğu diğerk defterleri karıştırarak yapılacak iş aradı. İçinde bundan sonra vazifesine dört elle sarılması ve aldığı parayı hak etmesi lazım

geldiğini söyleyen bir his vardı. Hayatta tabanlarını sıkı basabileceği bir yeri olmalıydı. (...) bu sırada tek tük gelmeye başlayan memurlar devamlılığı ile şöhret bulmuş olmayan Ömer'i odada görünce hayret ediyorlar, kısaca selam verdikten sonra yerlerine gidiyorlardı (İ.Ş., s. 452-453).

Aynı odada çalışan mesai arkadaşları Ömer'i odada gördüklerinde şaşırırlar. Yazar, Ömer'in muhasebede oturduğunu fakat görevinin adımı bile bilmediğini ve tüm gün hemen hemen hiçbir iş yapmadığını söylemektedir. Ara sıra arkadaşı Hafız Hüsamettin'in yanına gider ve onun vezne defterindeki sayıları başka kâğıtlara aktarır:

Kendi kendine usuller icat ediyor, kolaylıklar buluyor, bazen de evvela birinci, sonra ikinci, sonra diğer haneler olmak üzere alt alta yazıyor, on on beş rakam okuduktan sonra kaç tanesini unutmadan yazabildiğini tecrübe ediyor ve kafasına bir nevi spor yaptırıyormuş gibi bunlarda zevk alıyordu (İ.Ş., s. 406).

Bu ifadelerden Ömer'in asıl görevinin Hafız Hüsamettin'e yardım etmek olmadığı hâlde bu temize çekme işini sık sık yaptığı anlaşılmalıdır.

Yazar, belki on masanın bulunduğu bu büyük odadaki diğer memurların da görevlerine düşkün olmadığını şu sözlerle ifade eder: "(...) mühim işlere dalmış gibi sessizce çalışan muhtelif yaştaki memurların hiçbiri vazifesine Ömer'den daha çok bağlı değildi. Kimisi maişet derdini, kimisi randevusunu, kimisi sinema filmlerini düşünüyor ve ekmek parası için katlandığı bu sıkıcı işe hiç durmadan küfrü basıyordu (İ.Ş., s. 406)".

Sözü edilen memurlar masalarındaki kâğıt, mürekkep, evrak gibi nesnelere oyalanarak, birkaç şeyi not ederek günlerini geçirirler: "Üzeri mürekkep lekeli küçük masaların her tarafı kocaman siyah defterler, çizgili kâğıtlar, birbirine iğnelenmiş evrak ile doluydu. Bundan maada biraz daha büyükçe masalarda oturan iki memurun arkalarını kaplayan etajerlerde de aynı siyah ve iri defterler duruyordu (İ.Ş., s. 406)".

Romanda sık sık mürekkep lekelerinden söz edilir; o dönemde kalemlerin mürekkebe batırılarak kullanılmasının memurlara epey zorluk yaşattığı anlaşılır. Öte yandan zimba yerine toplu iğne, kurum kayıtlarının aktarılması için çok büyük siyah defterler ve çizgili kâğıtların kullanıldığı anlaşılmalıdır.

Memurlar mesai sırasında sıkılmakta ve bu sıkıntılarını davranışlarıyla göstermektedir:

Genç bir memur önündeki sumenin ucunu kaldırmış, oraya sıkıştırdığı yuvarlak cep aynasına bakarak briyantini saçlarını, eskimiş suni ipek boyunbağını düzeltiyordu. Yeleğinin kenarları frenk gömleğinin yaka tarafındaki

yırtıkları ve yamaları örtmediği için eli sınırlı bir hareketle ikide birde boynuna gidiyordu. Açık renk elbisesinin dizileri kirlenmeye başlayan pantolonu pek keskin ütülüydü, belki üçüncü pençeyi taşımaya çalışan kanarya sarısı iskarpinlerinin burun tarafındaki kıvrımlarda terden hasıl olma lekeler vardı (İ.Ş., s. 407).

Gömlek, pantolon, boyun bağı, iskarpin gibi resmi kıyafetlerle oturan memurların bunlarla pek rahat etmedikleri görülmektedir. Bugünkü koşullarda daha esnek giyinen memurların o dönemde katı kurallarla giyindikleri kolaylıkla anlaşılmalıdır.

İçimizdeki Şeytan'daki memurların çoğunluğu asıl görevlerini yapmakta isteksiz görünmektedir:

Onun yanında orta yaşlı ve saçlarını fırça gibi kestirmiş bir diğer memur masasını sağ tarafındaki çekmeceyi açmış, içine eğilerek eski bir akşam gazetesinin tarihi romanını okuyordu. Diğer masaların sahipleri de önlerinde resmi bir iş olduğu halde, kenarda köşede bir delik bulup hususi ve şahsi hayatlarına kavuşmaya çalışıyorlar; hiç olmazsa, iki üç satır yazı yazdıktan veya hesap yaptıktan sonra iskemlelerinin arkalığına yaslanıp başlarını geriye atarak uzun düşüncelere dalıyorlardı. Onların bir müddet böyle durduktan sonra biri tarafından dürtülmüş gibi silkinerek masanın üzerine eğilmeleri ve işleriyle meşgul oluyormuş gibi yapmaları Ömer'e dolap beygirlerinin ara sıra durup başlarını havaya kaldırmalarını bağlı gözlerinin arkasında bir şeyler sezmeye çalıştıktan sonra tekrar dönmeye koyulmalarını hatırlatıyordu (İ.Ş., ss. 406-407).

Yan yana çalışan bu memurlar mesailerini etkili biçimde kullanmamaktadır. Zamanın geçmesini beklerken boş görünmemek için kendilerini meşgul gibi göstermeye çalışmakta; masada yapılmayı bekleyen asıl işleri dururken kişisel uğraşlarına zaman ayırmaktadırlar. Ömer onlara eleştirel gözlerle baksa da kendisi de onlardan hiç farklı değildir.

Henüz kırk beş yaşında bile olmadığı hâlde saçları biraz dökülüp ağarmış olan veznedar Hafız Hüsametdin postanede en çok çalışan memur olarak görülür. Pirinç parmaklıklı bir kafesin arkasında oturan bu adamın diğer memurlardan ayrı bir çalışma dünyası vardır. "Bazen herkes gittikten sonra da odasında kalır; beş altı türlü deftere ayrı ayrı kayıtlar yapar, kasasını üç dört muhtelif anahtarla kilitler ve pek az kimse ile konuşurdu (İ.Ş., s. 407).

Çok az kişiyle samimi olsa da Ömer'le sırdaş olan veznedarın zeki, insanları analiz eden ve çevresindeki insanlar hakkında isabetli hükümler veren bir insan olarak betimlendiği görülür.

İçimizdeki Şeytan'daki postanenin müdürünün ayrı bir odası vardır ancak bu oda ile müdür ile ilgili herhangi bir bilgi romanda verilmemiştir.

Kürk Mantolu Madonna'da Raif Efendi, *İçimizdeki Şeytan*'daki Ömer'den farklı olarak odasını benimsemiştir. İşini özenle yaptığından masasını etkin kullanmaktadır.

Rasim sık sık dışarı çıkıp denetleme ziyaretleri yaptığı için genellikle dışarıdadır. “Şirkette pek fazla oturduğum yoktu. Elimde bir evrak çantasıyla bankaları ve siparişlerini kabul ettiğimiz devlet dairelerini dolaşıyor ara sıra evraki tanzim edip müdüre veya müdür muavinine izahat vermek için masamın başına geçiyordum (K.M., s. 725).

Kendisinin aksine Raif Efendi bütün gün masasında oturur; ara sıra onu yanına çağırıp azarlayan Hamdi Bey'in odasına gider ya da çevirilerini temize çeksinler diye daktilocuların odasına gider. Bu hâliyle Raif Efendi ilk önceleri Rasim'e çok sıkıcı hatta itici görünmektedir.

İçimizdeki Şeytan'da profesör, muhasebeci ve veznedar; *Kürk Mantolu Madonna*'da çevirmen, denetçi ve müdür görevindeki devlet memurlarından söz edilmektedir. Anılan devlet memurları mekânı kullanmada da işlerini yapmada da çeşitlilik göstermektedir. İşini titizlikle yapan memur ise yalnızca Raif Efendi'dir. Diğer memurlar gelir durumlarından şikâyet eden, işlerini aksatan, özensiz, astlarına kaba davranan, gücünü genç kadınlardan yararlanmak için kullanan ya da yolsuzluk yapan memurlar olarak görünürler.

İçimizdeki Şeytan ve *Kürk Mantolu Madonna* romanındaki memurların her gün yaptıkları bir eylem vardır: öğle yemeği yemek. Bu eylem de memurun konumuna, gelir düzeyine göre değişmektedir. Geliri uygun olanlar ucuz yemek verilen lokantalarda, gelir düzeyi düşük olanlarsa evden getirdiklerini odalarında yemektedir. Raif Efendi yemeğini evden getirir. Evdeki kalabalık nüfusa maaşı ancak yeten bu adamın öğle yemeğini odasında yemesi arkadaşları arasında küçümsenmesine yol açar. “Öğleüzeri yemeğe giderken, onun yerinden kımıldamadığını, masasının gözlerinden birini açarak önüne kâğıda sarılmış bir ekmeğe ve bir küçük sefertası gözü çıkardığını gördüm. Afiyet olsun, diyerek odayı terk ettim” (K.M., s. 723).

Raif Efendi'nin dışarıda yemeğinin nedeni yalnız gelirin düşük olması değil başka insanlarla yakın ilişkiler kurmak istemesidir.

Ömer, sık sık dışarıda yemek yer. Yalnız öğlen yemeklerini değil akşam yemeklerini de arkadaşlarıyla dışarıda yemeyi tercih eder. “Öğle paydosunda gidip veznedarı aldı. (...) Bahçekapı taraflarında basık tavanlı bir kebabçıyı giderek ucuz bir yemek yediler. (...) küçük bir kahveye girip birkaç gazete karıştırdılar” (İ.Ş., s. 410).

Ömer öğle yemeklerini genellikle Hafız Hüsamet'in Efendi'yle yer. İki adam birbirlerini bu yemeklerde yakından tanımış; yolsuzluğa da böyle

ortak olmuşlardır. Yalnız onlar değil diğer memurlar da hem yemek için hem de sohbet etmek amacıyla öğlenleri dışarı çıkmaktadırlar.

İçimizdeki Şeytan'da öğretmenlerin yaz tatillerinde İstanbul'da zaman geçirmelerine de yer verilmiştir:

Mekteplerin tatil zamanı olduğu için bu kahveleri memleketin muhtelif yerlerinden İstanbul'a eğlenmeye gelen muallimler dolduruyordu. Öğleden sonra birer ikişer gelip burada diğer arkadaşlarıyla buluşan akşama kadar vakitlerini tavla oynamakla geçiren bu yazlık müşteriler gece nereye gideceklerine dair kararlar verdikten sonra gene geldikleri gibi grup grup kalkar ve Beyoğlu'nun ucuz birahanelerinin yolunu tutarlardı. Ortalık karardıktan sonra burada yalnız talebeler, bir de ders senesi esnasında tatil için para biriktirememiş olanlar kalırdı. (İ.Ş., ss. 378-379)

İçimizdeki Şeytan romanında öğretmenler, okul tatil olunca İstanbul'a gezmeye giderler ve entelektüel uğraşlar yerine kahvehanelerde ve ucuz birahanelerde yaz tatillerini geçirirler. Tatile gidemeyenler de yine aynı yerde vakit geçirirler. İki romandan memurların toplumsal yaşama katıldıkları yerlerin gelir düzeyleriyle ilişkili olarak az parayla buluşup eğlenebilecekleri fakat entelektüel uğraşlar içermeyen yerler olduğu anlaşılmaktadır.

4. SONUÇ

Sabahattin Ali'nin *İçimizdeki Şeytan* ve *Kürk Mantolu Madonna* romanlarındaki memurların ve memur odalarının incelendiği bu araştırmada bazı sonuçlara ulaşılmıştır. Bunlara kısaca değinelim:

1965'te yürürlüğe giren 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'ndan önce Türkiye'de devlet memurlarının işe alınma, sağlık, ücret artışı, tayin gibi özlük haklarının yalnızca ilgili devlet dairesinin genel amirinin takdirine bağlı olduğu, bu araştırmanın konusu olan iki romandan da anlaşılmaktadır. Memurların işe gitmediklerinde ceza alıp almayacakları, maaşlarına zam alıp alamayacakları, tayin olup olamayacakları vb. bağlı oldukları yöneticilerin görüş ve takdirine bağlıdır.

Almanca-Türkçe ticaret belgeleri çeviren Raif Efendi, amiri Hamdi Bey'in otoritesini ret bağıyla kabul eder. Onu eleştirir ama hakkını aramaz. Hamdi Bey'in verdiği işin tamamlanması için gerekli son evre, çevirilerin daktiloya aktarılmasıdır fakat Raif Efendi daktilocu kızlara sözünü geçiremez. Kızlar sürekli başka yazılar temize çekerler. Bu yüzden Raif Efendi sık sık Hamdi Bey'den kötü sözler duyar. Bu durum hiyerarşide üstün asta uyguladığı eşitsizliklere ve zorbalığa örnek oluşturabilecek bir düzeydedir. Raif Efendi işini çok iyi yapmasına rağmen çalışma arkadaşları ve amiri tarafından beceriksiz bulunur; hak ettiğinden daha az bir maaşa razı olarak ve terfi alma olasılığını hiçe sayarak yaşar; çünkü kişiliğinde büyüklenme ve kendini öne çıkarma arzusu yoktur.

Kürk Mantolu Madonna romanında Rasim, Raif Bey'i sık sık başka memurların önünde küçük düşüren Hamdi Bey'in eski arkadaşıdır. Bu yakınlık ona bir memur kadrosu bulmasını sağlamıştır. *Kürk Mantolu Madonna* romanının ana karakteri Raif Efendi'nin kayınbiraderleri Vedat ile Cihat'ın ve *İçimizdeki Şeytan*'in ana karakteri Ömer'in memurluk kadrosu bulmasında "bir yakının aracılık etmesi" söz konusudur. İki romanda da Sabahattin Ali, yöneticilerin işgücü kaynağı bulmada liyakate değil yakın çevreye başvurduğuna dikkat çekmektedir.

İçimizdeki Şeytan romanında bir yolsuzluk suçu işlenmiş; memurun devletle kurduğu ilişki arasında her zaman doğrusal bir ilişki olmadığı ortaya konmuştur. Yani devlet memuru, devletin kaynaklarını kullanmada uygunsuz davranabilmektedir. Kendine göre mantıklı gerekçelerle yolsuzluğa bulaşan devlet memurlarının aynı zamanda devletin bir parçası olması bir çelişki yaratmaktadır. Bu çelişki, devlet memurunun devletle bütünsel bir ilişki içinde olmasına karşın bir özne olarak bağımsız davranabilmesiyle, düşünebilmesiyle açıklanabilmektedir. Devlet soyut bir kavramken devlet memuru somut bir öznedir. Özne, her eylemi ya da durumu farklı yorumlayabilir.

İçimizdeki Şeytan ve Raif Efendi dışındaki *Kürk Mantolu Madonna* romanındaki memur karakterler işlerinden ve gelirlerinden genellikle memnun değillerdir. Yaptıkları işlere bağlılık duymazlar; ancak daha iyi bir iş bulma ümitleri ya da çabaları olmadığından mesleklerini sürdürürler. Memurların yaptıkları işle arasında yine bir ret bağı söz konusudur: Hem işlerini eleştirmekte hem de ondan kopamamaktadırlar.

Paylaşımlı memur odaları, her memurun kendi masası ile mekânsal uzlaşısı içinde olduğunu gösterir. Memurlar görev ve sorumluluklarını bu masa üzerinde kâğıt, defter, kalem gibi nesnelere aracılığıyla yapmaktadırlar. *İçimizdeki Şeytan*'de Ömer muhasebe defteri tutar, veznedar Hafız Hüsamettin hesap defteri doldurur. Yalnız *Kürk Mantolu Madonna*'nın anlatıcısı Raif masasından ayrıлып siparişleri kontrol etmek için diğer kurumları ziyaret etmektedir. Masa başındaki memurlar, tüm gün masalarının başında çok az iş yaparak ve daha çok gazete, kitap okuyarak, sohbet ederek zaman geçirmektedirler. Sabahattin Ali'nin masa başı memurlarını az çalışkan, az emek veren insanlar olarak betimlediği görülür.

Mekânlar öznenin yüklediği anlama göre farklı değerler, anlamlar kazanır. İşte bu nedenle memur odaları da odanın kullanıcılarına göre değerlendirilir. Yönetici, astı konumundaki memurların odalarına teklifsizce girip isteklerini sıralayabilir; buyurgan bir biçimle, istekleri yerine gelmediğinde onları sertçe uyarabilir. İki romanda da yöneticinin olmadığı zamanlarda memurlar masalarında çalışır ya da zamanlarını işle değil başka şeylerle geçirebilirler. Mekânı kullanmak ve algılamak öznenin sorumluluğuna ve bakış açısına bağlı olarak çeşitlenir.

Ömer, işini benimsemediğinden ve işyerinde baskın bir otoriteyle karşılaşmadığından daireye düzenli gelmez. Geldiğinde basit hesap işleri yapar; bunu yaparken bile kararlı ve düzenli değildir. Bir muhasebeci olmasıyla paraya karşı zaafı olması durumu ahlaki bir çelişkiye düşmesine yol açmış ve Hafız Hüsamettin ile olan arkadaşlığını kullanarak yolsuzluk yapmış, sonunda hapse mahkûm olmuştur.

Weber'in betimlediği ideal memur tipine her iki romanda da rastlanmaz. Ne Ömer ne Raif Efendi ne de herhangi başka bir memur karakter ideal memurdur. Ömer görevini kötüye kullanırken Raif Efendi kendisinden istenmediği kadar fedakârca çalışır, otoritesini kullanamaz ve kendisine yapılan haksızlıklara razı olur. Her iki romanda da memurlar arasında eşitsizlikler söz konusudur ve bu eşitsizlikler sürekli güçlendirilip körüklenmektedir. Sabahattin Ali devlet memurlarının yeterli maaşı almamasını, memurları seçerken liyakatin ve eşitliğin gözetilmemesini, yolsuzlukları, devlet memurlarının işlerini titizlikle yapmayışlarını tasarladığı roman karakterler aracılığıyla eleştirmiştir.

ÇIKAR ÇATIŞMASI BEYANI

Yazar tarafından herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu makale, yazarın doktora tez döneminde yaptığı çalışmalardan hareketle, akademik bir çalışma yapmak amacıyla yazılmıştır.

ETİK ONAY/KATILIM ONAMI

Metinde, Etik Kurul ya da Katılımcı Onayı ile ilgili bir bölüm bulunmamaktadır.

MADDİ DESTEK

Bu çalışmada, herhangi bir kurumdan maddi destek alınmamıştır.

YAZAR KATKILARI

Bu araştırma ve araştırma ile ilgili tüm aşamalar tek yazar tarafından yürütülmüştür.

KAYNAKÇA

- Ali, S. (2004). *Bütün Eserleri-Eleştirel Basım*. Sevgül Sönmez (Yay. Haz.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bourdieu, P. (2015). *Devlet Üzerine Collège de France Dersleri (1989-1992)*. (Aslı Sümer, çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Calvino, İ. (2014). *Sandık Gözlemcisinin Uzun Günü*. (S. Sayıt, çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayıncılık.
- Cantzen, R. (1994). *Daha Az Devlet Daha Çok Toplum Özgürlük Ekoloji Anarşizm*. (V. Atayman, çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Creswell, J. W. (2007). *Qualitative enquiry and research design: choosing among five approaches*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Çanaklı, L.A. (2007). *Türk romanında bürokrasi ve memurlar (1872-1950)*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Defoe, D. (2019). *Robinson Crusoe*. (A. Göktürk, çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayıncılık.
- Eren, A. (2000). 'Memurun Muhakematı Hakkında Kanunu Muvakkat' ile Onu Yürürlükten Kaldıran Memurlar ve Diğer Kamu Görevlilerinin Yargılanması Hakkında Kanun'un Karşılaştırılması. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 55(3), 55-79.
- Eroğul, C. (2014). *Devlet Nedir?* Ankara: Yordam Kitap.
- Güneş, Z. (2001). Sabahattin Ali'nin Romanlarında Aydınlar. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2000-2001, 169-189.
- Hardt, M., & Negri, A. (1994). *Dionysos'un Emegi Devlet Biçiminin Bir Eleştirisi*. (E. Başer, çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hugo, V. (2019). *Sefiller*. (V. Yalçıntoklu, çev.). İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Jessop, B. (2008). *Devlet Teorisi-Kapitalist Devleti Yerine Oturtmak*. (A. Özcan, çev.). Ankara: Epos Yayınları.
- Kern, S. (2013). *Zaman ve Uzam Kültürü*. (A. Selman, çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kılıçbay, M. A. (2001). *Doğu'nun Devleti Batı'nın Cumhuriyeti*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Koğacıoğlu, D. (2009). Gelenek Söylemleri, İktidarın Doğallaşması: Namus Cinayetleri Örneği, *Cogito*, 58, 350-384.
- Lefebvre, H. (2014). *Mekânın Üretimi*. (I. Ergüden, çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Moore, S. W. (1989). *Marx, Engels, Lenin'de Devlet Kuramı*. İstanbul: Simge Yayınevi.
- Özpınar, C. (2014). Sunuş. *Henri Lefebvre-Mekânın Üretimi*. (I. Ergüden, çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.

- Poggi, G. (2011). Yurttaşlar ve devlet: Geçmişe bakış muhtemel gelecek. Q. Skinner & B. Strath (Eds.), *Devletler ve Yurttaşlar* (G. Aksoy, çev.) içinde (ss. 39-71). İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Ponty, M. M. (2015). Algının Fenemnolojisi-Önsöz. E. Şan (Yay. Haz.), *Merleau Ponty* (E. Şan, çev.) içinde (ss. 199-220). İstanbul: Say Yayınları.
- Saygın, T. (2017). Felsefe ve Gölgesi Merleau Ponty'nin İzinde Varoluşun Mutlaklığı. *Cogito*, 88, 84-105.
- Sennett, R. (2014). *Ten ve Taş-Batı Uygarlığında Beden ve Şehir*. (T. Birkan, çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Sennett, R. (2017). *Otorite*. (K. Durand, çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Swift, J. (2019). *Güliver'in Gezileri* (İ. Şahinbaş, çev.). İş Bankası Yayınları. İstanbul.
- Yıldız, H. (2017). Platon'un Devlet Diyalogunda Sanata ve Sanatçıya Bakış Açısı. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(15), 199-210.